

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті окреслено особливості відносин церкви та держави, роль та місце релігії в житті окремо взятої людини зокрема і суспільства в цілому, розуміння того, що релігія є основою суспільного життя, національно-духовного відродження української нації. Визначено спроби впровадження предметів духовно-морального спрямування в закладах освіти. Охарактеризовано поєднання світської та релігійної освіти в Україні з метою морального оздоровлення та релігійного просвітництва нації, розбудови демократичного суспільства.

Ключові слова: богослов'я, теологія, конфесії, духовна та світська освіта, Українська Православна Церква, Українська Автокефальна Православна Церква, Греко-Католицька Церква, Римо-Католицька Церква, протестантські громади.

В статті обозначены особенности отношений церкви и государства, роль и место религии в жизни отдельно взятого человека в частности и общества в целом, понимание того, что религия является основой общественной жизни, национально-духовного возрождения украинской нации. Определены результаты внедрения предметов духовно-морального направления в учреждениях образования. Охарактеризовано сочетание светского и религиозного образования в Украине с целью нравственного оздоровления и религиозного просвещения нации, развития демократического общества.

Ключевые слова: богословие, теология, конфессии, духовное и светское образование, Украинская Православная Церковь (КП), Украинская Автокефальная Православная Церковь, Греко-Католическая Церковь, Римо-Католическая Церковь, протестантские общины.

The article deals with the peculiarities of relations between the church and the state, the role and place of religion in the life of an individual, in particular, society as a whole, an understanding of the fact that religion is the basis of social life, national and spiritual revival of the Ukrainian nation. It has been determined attempts to introduce the subjects of spiritual and moral direction in educational institutions. It has been described combination of secular and religious education in Ukraine with the purpose of moral improvement and religious enlightenment of the nation, development of a democratic society.

Key words: theology, religious denominations, spiritual and secular education, Ukrainian Orthodox Church, Ukrainian Autocfal Orthodox Church, Greek Catholic Church, Roman Catholic Church, Protestant communities.

Постановка проблеми. Стан духовності та моралі сучасного суспільства викликає сьогодні неабияке занепокоєння не лише в Україні, а й в усьому світі. В результаті руйнування традиційної системи духовних цінностей, прагматизації життя, пропаганди насилля, нехтування правовими, моральними та соціальними нормами людство опинилося перед глобальною соціальною проблемою. На жаль, не лише школа, а й церква сьогодні не забезпечені достатнім набором виховних засобів, аби подолати вищезазначені негативні процеси. З огляду на це актуальним і своєчасним є впровадження в закладах загальної середньої освіти предметів духовно-морального спрямування [4].

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблеми взаємодії держави і релігії у сфері освіти знайшли своє відображення в працях А. Арістова, М. Бабія, С. Бублика, М. Гордієнка, Є. Долумана, В. Костюка, А. Колодного, В. Кременя, М. Кириюшка, І. Кураса, О. Кисельова, В. Єленського, В. Лубського, О. Саган, П. Сауха, І. Сіданич, М. Рибачука, Л. Филипович, О. Отич, С. Онищука, П. Фещенка, П. Яроцького та ін.

Найбільш послідовно політико-правові аспекти державно-церковних відносин у сфері освіти представлено в роботах М. Рибачука, В. Кременя, А. Колодного, які розглядають роль церкви у сфері освіти і науки, суб'єктивні прояви політизації церковно-конфесійного життя в Україні, філософські, теологічні та практичні аспекти співпраці в інтересах майбутнього людини.

Мета статті полягає в розкритті державно-церковних відносин в Україні, які були і досі залишаються в центрі особливої уваги як науковців, так і органів державної влади, громадських і релігійних організацій.

Зважаючи на мету статті, її основними **завданнями** є: поглиблення знань про людину та моральні взаємовідносини в суспільстві, культуру спілкування і поведінки, моральні норми та цінності українського народу зокрема й людства в цілому; сприяння формуванню цілісної, духовно зрілої особистості громадянина України шляхом пізнання й засвоєння учнівською молоддю багатомістових надбань національної та світової духовної культури.

Вклад основного матеріалу. Мораль – це особлива форма суспільної свідомості. Зважаючи на це, її аналіз повинен урахувувати закони відображення, які є специфічними і пов'язані з різними сферами суспільного життя.

Моральна діяльність – це та складова людської діяльності, вивченням якої займається етика. При цьому в усій багатогранності суспільної людської практики виокремлюється моральна сторона, а з усіх

видів мотивів (матеріальних інтересів, звичаїв, схильностей тощо) – специфічні моральні мотиви, зокрема бажання творити добро, підкорятися почуттям обов'язку, прагнути досягти успіхів у певній галузі. Разом із тим, мораль є особливим видом суспільних відносин між людьми, так чи інакше усвідомлених та оцінених у специфічних категоріях блага, добра та зла тощо. Представники різних релігій неодноразово наголошували на божественній природі моралі. Особистість же отримує її як у вигляді «природного морального закону», так і «закону богоодкровенного».

Релігійне трактування походження моралі має низку переваг. Насамперед – це універсальний, загальнолюдський характер моралі. Божественні приписи поширюються на всіх людей без винятку. Перед мораллю, як і перед Богом, усі рівні – багатий і бідний, цар і президент. Релігійне вчення певною мірою охороняє людину від спрощено-утилітарного підходу до моралі, перетворює моральні пошуки на досить значні смисложиттєві питання. Значною мірою релігія здатна обмежити сферу дії суб'єктивізму, сваволі в моральних оцінках та судженнях [9].

Як і для багатьох кризових періодів в історії, для нашого часу характерні реанімування релігії і втрата моральних цінностей, що робить проблему співвідношення моралі та релігії більше ніж актуальною. У зв'язку з цим доречним буде звернення до історії філософії, зокрема спадщини мислителів минулого, яких також хвилювала означена проблема.

Мораль і релігія тісно пов'язані між собою, адже порушують питання сенсу людського життя. Однак питання в іншому: чи залежить мораль від релігії настільки, що поза релігійним контекстом деформується і втрачає будь-який сенс?

Проблеми духовно-морального виховання в Україні були і залишаються в центрі особливої уваги як науковців, так і органів державної влади, громадських і релігійних організацій. Їх осмислення в практичному і теоретичному сенсах є надзвичайно важливим. Це викликане тими процесами, що відбуваються сьогодні в Україні, а ще – кількісними та якісними змінами в релігійному середовищі, зростанням ролі релігійного фактора, що потребує неабиякої корекції системи державно-конфесійних відносин, правових засад забезпечення свободи діяльності релігійних організацій.

У середовищі вчених-суспільствознавців, політичних та громадських діячів час від часу виникають дискусії стосовно зростанням ролі релігійного фактора, що потребує значної корекції системи державно-конфесійних відносин, правових засад забезпечення свободи діяльності релігійних організацій, перспективи становлення та розбудови громадянського суспільства, де наявна дієва система захисту прав громадян, взаємовідносин держави і релігійних організацій, свободи релігії в суспільстві.

Як відомо, історія українського народу тісно пов'язана з історією Української Православної Церкви. Так, одним із напрямів культурницької діяльності церкви в Україні була її освітня діяльність, що проявлялася насамперед у створенні значної кількості освітніх закладів, адже саме церковнопарафіяльні школи та духовні семінарії свого часу відкрили шлях до світу знань для більшості українців. Із відокремленням церкви від школи було втрачено і спадок християнської педагогіки, адже, як відомо, особистість може творитися виключно у громаді.

У побудові сучасних церковно-державних відносин віруючими та невіруючими громадянами актуальною є наявність взаємодії світської та релігійної освіти й виховання.

Що ж являє собою релігійна освіта? Насамперед – це діяльність, яку проводять професійно підготовлені священнослужителі, релігійні педагоги, покликані передавати віроповчальні доктрини, релігійний досвід, богослужбову практику, а також здійснювати підготовку педагогічних кадрів для системи релігійної освіти.

Серед функцій, що притаманні релігійній освіті, варто виокремити такі:

- долучення нових вірних до складу тієї чи іншої конфесії завдяки релігійній освіті та вихованню;
- соціалізація особистості віруючих упродовж усього їх життя;
- формування і розвиток духовно-моральної культури віруючих, вплив на культуру нерелігійних людей;
- удосконалення релігійної освіти, її зв'язок із минулим та сучасним [9].

Європейський вибір України ставить перед нею низку конкретних вимог. Одна з них – утвердження принципу світоглядного плюралізму. В демократичному суспільстві конфесії, як і будь-які інші його суб'єкти, мають право долучатися до розбудови освітньої системи з метою виховання духовно зрілого покоління. Щодо України, то тут і досі триває процес релігійного пробудження: розширюється інституційна мережа конфесій, зростає авторитет церков у суспільстві, активізується їх міжнародна діяльність, що посилює бажання батьків виховувати власних дітей відповідно до власних віросповідних переконань, а як наслідок – правове поле для реалізації перспектив такого виховання потребує серйозного доопрацювання.

На сучасному етапі процес зближення школи і релігії відбувається надто повільно. Неодноразово робилися спроби спрямувати роботу органів управління освітою і наукових установ на створення системи виховання, яка б спиралася на традиції та звичаї українського народу, переорієнтувати навчальні заклади на формування в особистості державницького світогляду, пробудження в молоді потягу до духовних знань. Однак окреслені завдання залишаються нереалізованими, наприклад, досі неврегульовано проблему щодо заснування релігійними організаціями власних навчальних закладів.

У контексті становлення і розвитку демократичного суспільства та правової держави принцип відокремлення держави від церкви набуває іншого тлумачення. Під ним розуміють нейтральність державних інституцій щодо різноманітних релігійних організацій, невтручання держави у внутрішні справи церков, невиконання церквами державних функцій та їх аполітичність тощо. Однак це не є свідченням наявності «непрхідного бар'єру» між державою і релігійними організаціями. Обидва інститути цілком відкриті до діалогу та співробітництва у сферах, пов'язаних із функціонуванням громадянського суспільства.

Релігійні організації, будучи носіями певних вартостей та виступаючи суб'єктами громадянського суспільства (нарівні із державними чи громадськими інституціями), можуть впливати на навчальний процес шляхом заснування власних загальноосвітніх закладів, унеможливаючи державну монополію на питаннях світоглядного становлення особистості.

Відповідно до Конституції України (стаття 35) в сучасній Україні принцип відокремлення школи від церкви необхідно розуміти як принцип відокремлення саме державної (світської) школи від церкви, не поширюючи його на приватну сферу. За умов дотримання визначеного державою стандарту освіти діяльність закладів, заснованих релігійними організаціями, вписується у правове поле України, яка прагне дотримуватися демократичних норм Європейського Союзу. Такий підхід до означеної вище проблеми продемонстрував суспільству низький рівень розуміння потреб релігійної свободи та небажання вдовольнити законні прагнення батьків виховувати своїх дітей на основі світоглядних засад.

Вихід із ситуації, що склалася, окремі органи місцевої влади та деякі навчальні заклади вбачають у тому, що керуються не «буквою закону», а духом справедливості чи практикою, що склалася в певному регіоні. Так, у традиційно релігійних областях (Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Рівненській) вже понад 10 років у закладах загальної середньої освіти викладається предмет «Християнська етика».

Одним із найбільш актуальних завдань духовно-гуманітарного розвитку в сучасній Україні, на думку О. Отич та І. Сіданич, є, безумовно, підняття рівня духовно-моральної культури українців, їх національно-патріотичної свідомості. Цей аспект надзвичайно важливий в умовах глобалізації, входження системи вищої освіти України в Болонський процес. Формування національно-патріотичної свідомості учнівської молоді визначає одну з головних ліній захисту національних інтересів. Суть питання полягає в тому, що без національно свідомого, патріотично налаштованого фахівця неможливо не лише підняти, а й зберегти державу. Аналіз реального стану національно-патріотичної свідомості української молоді засвідчує її не надто високий рівень, що проявляється також і у відношенні до української мови, культури та традицій свого народу.

Історія становлення української державності має переконливі свідчення того, як ставилася до українців та їх релігії імперська (російська) влада та церква. Лише у ХХ ст. Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) двічі робила спроби відродитися (в роки панування Гетьманщини та радянської влади), проте, з одного боку, завдяки безпрецедентному тиску російської церкви, а з іншого – через відсутність підтримки з боку влади, УАПЦ припинила свою діяльність, багато священнослужителів були репресовані або фізично знищені.

Однак ця церква має право на захист з боку власної держави. Так, 9 квітня 2018 р. Президент України Петро Порошенко під час візиту до Туреччини зустрівся із Вселенським Патріархом Варфоломієм та обговорив із ним проблему об'єднання церков в Україні. Верховна Рада України більшістю голосів, а саме 268, прийняла Постанову про звернення до Вселенського Патріарха із проханням надати Томос про автокефалію Православної Церкви в Україні [2].

Релігієзнавчу освіту не слід ототожнювати з теологічною, яка є конфесійно зорієнтованою. Ми підтримуємо думку фахівців із релігієзнавства Інституту філософії НАН України ім. Г. Сковороди стосовно того, що організація богословської освіти в системі державних навчальних закладів суперечить принципам світської освіти, а відокремлення церкви від

держави і державної школи від церкви спричинить до подальшого загострення суперечок і конфліктів на світоглядному й конфесійному рівнях, оскільки в державних школах та закладах вищої освіти навчаються віруючі різних конфесій. Таким чином, у системі вищої освіти за умов її трансформації та входження в Болонський процес повинен враховуватися релігійно-духовний чинник. Суттєвим при цьому має бути забезпечення реалізації принципів об'єктивності, науковості, національно-патріотичної спрямованості у поєднанні із можливостями релігії, церкви та духовно-гуманітарного виховання української молоді [4].

Приділяючи неабияке значення розвитку релігійної освіти, представники різних конфесій розуміють, що від цього залежить і майбутнє церкви, адже фундаментальна функція релігійної освіти реалізується у двох напрямках: 1) поглиблення та розширення знань віруючих; 2) первинне ознайомлення з основами віровчення новонавернених. Зважаючи на це, у першому випадку має місце професійна релігійна освіта, а в другому – непрофесійна. Однак варто зауважити, що необхідність одержання фундаментальних наукових знань сьогодні усвідомлюється не лише пересічними віруючими, а й ієрархами.

Право громадян на релігійну освіту – неzapе-речне, закріплене державними документами та не суперечить загальній світськості освіти в цих країнах. Крім того, під ним розуміють невід'ємне право дитини на доступ до інформації, а також на здобуття знань стосовно свого віросповідання. Відповідно до Загальної декларації прав людини та інших міжнародних декларацій і конвенцій впровадження релігійної освіти жодним чином не суперечить її світському характеру [5]. Отже, влада повинна враховувати потреби і запити всіх прошарків населення.

Якщо релігійна освіта загалом не суперечить міжнародним правовим документам і сформованій зарубіжній практиці, а також є бажання батьків учнів конкретної освітньої установи, то запровадження релігійної освіти цілком допустиме і законне.

Висновки. Наявний в Україні досвід релігійної освіти свідчить про значну її користь, зокрема вона сприяє зростанню духовно-морального і патріотичного виховання дітей та молоді. Для прискорення процесу взаємодії світської та релігійної освіти й виховання в українських навчальних закладах необхідно: розробити та впровадити програми з релігійного навчання, побудовані на засадах релігійної толерантності; сприяти підвищенню кваліфікації педагогів, які займаються релігійним вихованням школярів; забезпечити проведення вітчизняними та зарубіжними фахівцями різноманітних семінарів, лекцій, «круглих столів», видання методичних посібників із предметів духовно-морального спрямування; сприяти відкриттю відділень релігійної педагогіки у закладах вищої освіти, що здійснюють професійну підготовку та перепідготовку вчителів.

Таким чином, в умовах входження української вищої освіти до Болонського процесу державі загалом та органам місцевої влади зокрема необхідно створити відповідну систему матеріально-культурних та фінансових заходів підтримки, заохочуючи студентську молодь навчатися в Україні, а в разі її навчання за кордоном – повертатися на Батьківщину, отримавши необхідний досвід, сприяти підвищенню матеріального добробуту молодих фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богуш А. М. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях / А. М. Богуш, І. Л. Сіданич, В. Є. Сучок та ін. – К. : В. Гето, 2016. – 100 с.

2. Заява ВЗЦЗ Української Православної Церкви з приводу звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія щодо надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.church.ua/2018/04/21/zayava-vzcz-ukrajinskoji-pravoslavnoj-cerkvi-z-privodu-zvernennya-prezidenta-ukrajini-dovselenskogo-patriarxa-varfolomiya-shhodo-nadannya-tomосу-pro-avtokefaliyu-pravoslavnij-cerkvi-v-ukrajini/>.

3. Збірник нормативно-правових актів щодо свободи совісті та діяльності релігійних організацій / упор. В. М. Петрик, В. В. Остроухов. – К. : Вид-во Європейського університету, 2002. – 145 с.

4. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Основи християнської етики. 1-11 класи. – Острого : НУ «Острозька академія», 2010. – 160 с.

5. Програма «Основи християнської етики для учнів 1-4, 7-11 класів / автор. кол. : В. М. Жуковський (керівн.) та ін. – К., 2016.

6. Тейлор Ч. Етика автоетичності / Ч. Тейлор. – Львів : Секулярний вік, 2015.

7. Якухно І. І. Вивчення предметів духовно-морального спрямування у загальноосвітніх навчальних закладах: науково-методичні матеріали [Електронний ресурс] / І. І. Якухно. – Режим доступу : <http://old.zipro.net.ua/index>.

8. Якухно І. І. Етика. Духовні засади : посібник / І. І. Якухно. – Житомир, 2016. – 190 с.

9. Якухно І. І. Основи релігієзнавства в закладах освіти : посібник / І. І. Якухно. – Житомир, 2018. – 150 с.

10. Якухно І. І. Релігієзнавство : посібник / І. І. Якухно. – Житомир, 2006. – 160 с.

Дата надходження до редакції: 26.04.2018 р.

УДК 378 (091)

Ольга ШУМСЬКА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри фортепіано
Харківської гуманітарно-педагогічної академії

ЗМІСТ І ЗАВДАННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкрито сутність позакласної виховної діяльності, окреслено її цілі, завдання та напрями. Охарактеризовано основні види позаурочної діяльності, що можуть бути зrealізовані в закладі загальної середньої освіти.

Ключові слова: позакласна діяльність, виховна робота, саморозвиток, самореалізація, Я-концепція, заходи.

В статті раскрыта суть внеклассной воспитательной деятельности, очерчены ее цели, задания и направления. Дана характеристика основным видам внеурочной деятельности, которые могут быть реализованы в заведении общего среднего образования.

Ключевые слова: внеклассная деятельность, воспитательная работа, саморазвитие, самореализация, Я-концепция, мероприятия.

In the paper the essence of notion «extracurricular educative activities» is disclosed and its aims are outlined. The tasks and directions of out-of-class work are defined. The main kinds of extracurricular activities, which can be implemented at school, are singled out.

Key words: extracurricular activities, educative work, self-development, self-realization, self-concept, events.

Постановка проблеми. У сучасних умовах інтенсивний розвиток усіх суспільних процесів вимагає перегляду змісту освіти, спрямованого на пошук нових шляхів і методів забезпечення різнобічного розвитку дитини відповідно до її задатків, нахилів, здібностей. Вирішенню означеної проблеми сприяє створення цілісного педагогічного середовища, в якому позакласна діяльність має бути необхідною складовою та активним виховним засобом, а завдання вдосконалення виховного процесу і розвитку творчих здібностей учнівської молоді – одним із пріоритетних. При цьому завдання виховної роботи – формування високоморальної особистості з непохитними духовними ідеалами, готової до самовизначення та самореалізації в суспільстві у тій чи іншій сфері життєдіяльності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблеми оптимального поєднання позакласної роботи з навчальним і виховним процесом широко висвітлено в роботах відомих вітчизняних учених і педагогів-практиків. Так, Н. Абдулаєва, Н. Бабцева, Т. Венгерак, С. Даневич, І. Кабулова, О. Митник, В. Чігріна та інші автори виокремили загальні принципи організації позакласної роботи. При цьому спільним принципом для всіх видів позаурочної діяльності, на думку вчених, є добровільність і різноманітність у виборі виховних організаційних форм та напрямів.